

SETA

Yüz Yıllık Kriz

AFGANİSTAN

EDİTÖRLER

MURAT ASLAN

RAMAZAN ERDAĞ

YÜZ YILLIK KRİZ AFGANİSTAN

EDİTÖRLER
MURAT ASLAN
RAMAZAN ERDAĞ

YÜZ YILLIK KRİZ AFGANİSTAN

EDİTÖRLER
MURAT ASLAN
RAMAZAN ERDAĞ

SETA

MURAT ASLAN

1991'de Kara Harp Okulu Yönetim Bölümü'nden mezun oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesinde muhtelif görevler aldı. Ortaođu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans (2006-2010) ve doktora (2011-2017) eğitimlerini tamamladı. Akademik çalışmalar yapmak üzere TSK'dan kendi isteğiyle Şubat 2017'de emekli oldu. Başkent ve Hasan Kalyoncu üniversitelerinde siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında dersler vermeyi müteakip Hasan Kalyoncu Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. Savunma ve güvenlik çalışmaları kapsamında güç kavramı, istihbarat ve propaganda kavram ve uygulamaları üzerine yoğunlaştı. Halen Hasan Kalyoncu Üniversitesi öğretim üyesi olan Aslan SETA'da araştırmacı olarak görev yapmaktadır.

RAMAZAN ERDAĞ

Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden lisans, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2008'de yüksek lisans ve 2011'de doktora derecelerini almıştır. 2012'den itibaren Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Lisans ve lisansüstü düzeyde Türk dış politikası ve uluslararası güvenlik derslerini vermektedir.

SETA Kitapları 90

ISBN: 978-625-8322-21-7

© 2022 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Ekim 2022, İstanbul

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Düzeltili: Berrin Çalışkan, Sena Subaşı, Ahmed Öztürk, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA Kitapları

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL YAPISI VE ETNİK GRUPLAR ABDULLAH MOHAMMADI	9
AFGANİSTAN'DA SOVYET İŞGALİ VE MÜCAHİT SAVAŞLARI LEVENT GÖZKAYA	37
TALİBAN'IN KONTROLÜ VE BİRİNCİ AFGANİSTAN İSLAM EMİRLİĞİ (1996-2001) HÜSNA TAŞ YETİM	57
11 EYLÜL SALDIRILARI VE ABD'NİN AFGANİSTAN'A MÜDAHALESİ RAMAZAN ERDAĞ	75
NATO'NUN AFGANİSTAN MİSYONU TANYA GOUDSOUZIAN	91
AFGANİSTAN'DA KURUMLARIN YENİDEN İNŞASI: İŞGAL SÜRECİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ EMRE SAYGIN, TAHSİN YAMAK	111
AFGANİSTAN'DA İKİNCİ TALİBAN DÖNEMİ İSMET HORASANLI	129

RUSYA'NIN AFGANİSTAN POLİTİKASI (2001-2022) MUHAMMET KOÇAK	153
İRAN'IN AFGANİSTAN'A YÖNELİK POLİTİKASI ÜZERİNE BİR PERSPEKTİF AMIN JAFERİ	175
AFGANİSTAN'DAKİ DURUMU OKUMAK: BİR PAKİSTAN PERSPEKTİFİ AMINA HAN	191
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN MURAT ASLAN	209
KÖRFEZ ÜLKELERİNİN AFGANİSTAN POLİTİKALARI GIORGIO CAFIERO	229
İKİNCİ TALİBAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'DA TERÖRİZM: DEAŞ HORASAN MURAT YEŞİLTAŞ, SHAMSA KHALİL	247

ÖN SÖZ

11 Eylül saldırıları sonrasında küresel terörizm ve küresel terörle mücadele uluslararası sistemin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. ABD küresel terörizmle mücadele stratejisinin birinci adımı olarak Afganistan'a müdahale etmiş ve ardından NATO uluslararası güçlerin komutasını üstlenmiştir. El-Kaide ve Taliban'a yönelik yürütülen operasyonların neticesinde El-Kaide terör örgütü lideri Usame bin Ladin'in öldürülmesiyle ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı sorgulanır hale gelmiştir. Öte yandan ABD'nin Afganistan'da yaptığı taktik hatalar stratejik sonuçlara yol açarken Afgan halkının başlangıçta sempatiyle karşıladığı yabancı güçlerin ülkenin kaderini değiştirme potansiyeli olmadığı anlaşılmıştır.

Afganistan'ın yapısal sorunlarında iyileşme olmaması nedeniyle yabancı güçlerin devlet inşa projesi çökmüş ve Amerikan siyaseti de bir an önce bu ülkeden çıkma niyetini seslendirmiştir. Barack Obama döneminden itibaren Afganistan'dan kademeli olarak çekilmeye başlayan ABD, Joe Biden yönetiminde Ağustos 2021 itibarıyla bu ülkeden tamamen çekileceğini duyurmuştur. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin görevini bırakıp ülkesinden kaçması ve Taliban'ın hızlı bir şekilde Kabil'i ele geçirmesiyle Afganistan İslam Cumhuriyeti bir anda Taliban'ın kontrolüne girmiştir. "Taliban 2.0" olarak isimlendirilen yeni dönemde Afganistan'a yönelik kötümser değerlendirmeler ön plana çıkarken ülkede düzen ve istikrarın halen uzak bir ihtimal olduğu görülmektedir.

Bu kitapta Afganistan'ı ve bu ülkeyle ilgili gelişmeleri çeşitli perspektiflerden değerlendirmek amacıyla farklı ülkelerden akademisyenle-

rin görüşlerine yer verilmektedir. Böylece ABD ve Çin merkezli gelişmiş değerlendirmelerin ötesinde Afganistan'ı takip eden uzmanların farklı noktalardan bu ülkeyi nasıl analiz ettikleri ön plana çıkartılmaktadır. Kitapta uluslararası toplumun Afganistan'a müdahalesinin başladığı 2001 ile ABD ve NATO'nun bu ülkeden ayrıldığı 2021 arasındaki yirmi yıllık döneme odaklanılmaktadır. Bu kapsamda Afganistan'ın toplum yapısı ve Amerikan işgali öncesi dönem kısaca ele alındıktan sonra 11 Eylül saldırılarından ikinci Taliban dönemine kadar geçen süre incelenmektedir. Ayrıca bölgesel bağlamda Afganistan'a yönelik siyaset de irdelenmektedir.

AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL YAPISI VE ETNİK GRUPLAR

ABDULLAH MOHAMMADI*

GİRİŞ

Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzeydoğuda Çin, doğu ve güneyde Pakistan ve batıda İran'la komşu olan Afganistan dağlık bir ülkedir. Ülkeyi kaplayan dağ kütlesi Himalayalar'a kadar uzanan dağ silsilesinin Afganistan içinde kalan parçalarıdır. Bu dağlar kuzeydoğudaki Vahan koridorundan güneybatıya doğru ülkeyi ikiye ayırmaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda bulunan Hindukuş Dağları, Kabil'in kuzeyinden itibaren batıya doğru Kuh-i Baba, Sefidkuh ve Bendibeyan gibi kollara ayrılmaktadır. Hindukuş Dağları'nın en önemli geçiti ise Şiber'dir. Ülkenin güneyinde yer alan Süleyman Dağları, kuzeyinde bulunan Bendi Türkistan Dağları ve orta kesimindeki (Hazaracat) dağlar bir şerit olarak doğuya (Pamir) doğru uzanmakta ve Çin'e komşu olmaktadır.¹ Bu yönüyle Afganistan aslında bir geçiş güzergahında yer almaktadır. Bu bölge bir taraftan Orta Asya'yı Kuzey Asya ve Ortadoğu'ya diğer taraftan Ortadoğu bölgesini Orta Asya ve Uzak Doğu'ya bağlamaktadır.² Dolayısıyla coğrafi konum ışı-

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

¹ Sardar Mohammad Rahimi, *Jeopolitik Afganistan Dar Karn-e 20*, (Kabil: 1391), s. 108-109.

² Cengiz Özel, *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, (Orion Yayınları, Ankara: 2019), s. 132-136.

ğında Afganistan'ın siyasi dengelerin iyi okunması ve analiz edilmesi faydalı olabilecektir.

Afganistan belirtilen jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı çeşitli dönemlerde bölgesel ve küresel güçler tarafından işgal/istila edilmeye çalışılmıştır. Ancak yabancı güçler tarafından kurulan veya desteklenen devletler kalıcı olamamış öte yandan bölgenin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında derin izler bırakmışlardır. Yakın çağ tarihine bakıldığında Afganistan sırasıyla İngilizler, Ruslar ve son olarak Amerikalılar tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçlerde ülkede monarşi, padişahlık, komünizm, cumhuriyet, İslam cumhuriyeti ve teokrazi gibi farklı rejimlerin denendiği görülmüş fakat söz konusu yönetim şekillerinin hemen hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda sorulması gereken şudur: “Bu yönetim şekilleri dünyanın başka bir bölgesinde insanların isteklerini ve arzularını yerine getirirken niçin Afganistan’da başarılı bir yönetim şekli olamamıştır?” Bu sorunun cevabını bulabilmek için ülkenin toplumsal yapısına bakılması gerekir. Zira Afganistan azınlıkların ülkesidir. Afganistan’da çeşitli etnik grupların varlığı, tek bir millet şuurunun oluşmaması, bu faktörlerin yanında bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesi ülkeyi siyasi bir kaosa sürüklemiştir. Dolayısıyla bu coğrafyada yıllardan beri devam eden siyasi istikrarsızlığın asıl nedeni ülkede denenmiş devlet modelleri değil Afganistan’ın kendi iç dinamikleri ve dış faktörlerdir. Bu kapsamda öncelikle Afganistan’da şahit olunan tarihsel sürece kısaca değinmek gerekmektedir.

AFGANİSTAN TARİHİNE KISA BAKIŞ

Afganistan’da İslam’dan önce Esatiri, Ehamenişi, Yunanlar, Muriya, Kuşanlar ve Eftalitler gibi çeşitli devletlerin varlığı bilinmektedir. Afganistan’da devlet kurmuş olan Eftalit hükümdarlarının bastırdıkları paraların üzerindeki “Horasan Şahı” başlıklı yazı dikkat çekicidir.³

³ Hac Kazım Yazdani, *Pejuhesh Dar Tarih-i Hazaraha*, Cilt 1, (İran: 1372), s. 88; Mohamad Hoseyin Yamin, *Historic Afghanistan*, (Kitap Neşriyat Yayınları, Kabil: 2001), s. 24-25, 33.

Horasan meselesi ülkenin siyasi açıdan kırılma noktasıdır çünkü büyük Horasan coğrafyasının bir parçası olan Afganistan'da farklı milletlerin, etnik grupların ve kavimlerin yaşadıkları bilinmektedir. Bu coğrafyada tek bir etnik grubunun varlığına vurgu yapıldığı dönemden beri siyasi istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Siyasi istikrarsızlığın 1747'den itibaren baş gösterdiği iddia edilmekle birlikte ülkede hakim olduğu tarih ise 1801'dir. Zira bu tarihte ilk defa bölgede yaşayan diğer etnik grupların siyasi varlıkları yok sayılırken İran ile İngiltere arasındaki antlaşmalarda ise bölgenin tamamı Afganistan olarak tanımlanmıştır.⁴

Afganistan'da tarihsel süreçte siyaset, kabilecilik anlayışı etrafında şekillendiği için etnik gruplar arasındaki çatışma, düşmanlık ve uyumsuzluk kronikleşmiştir. Diğer bir tabirle Afganistan'da milli düşüncenin olmayışı bilakis Peştun milliyetçiliği etrafında bir milli düşüncenin oluşması ile ülkede yaşayan diğer etnik grupların kimliksel zıtlığı oluşmuş ve çatışmalara neden olmuştur. Bu kapsamda Afganistan'da siyaset Peştun milliyetçiliği etrafında şekillenmiş ve milli düşünce ile değerler oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Peştunların kadim bir millet olarak ortaya konması için edebiyat kitapları yazdırılmıştır. *Pota Hazane*, Peştunların edebiyatıyla ilgili olup 18. yüzyıldan kalma tarihi bir kitap iddiasındadır.⁵ Ancak bu kitabın sadece kopyası gösterilmiş, kitabın aslı müzelerde veya kütüphanelerde sergilenmemiştir. Bu vesileyle ülkede yaşayan diğer etnik grupların tarihi ve kültürü inkar edilmiş hatta varlıkları sorgulanmıştır. Buna bağlı olarak ülkede genel bir kimlik sorununun ortaya çıktığı⁶ ve kimlik odaklı bu sorunlara paralel olarak yeni sorunların türediği iddia edilebilir.

⁴ Asker Mosavi, *The Hazaras of Afghanistan Historical, Cultural, Economic and Political Study*, (Tahran: 2016), s. 25.

⁵ Abdulkhaleq Lalzadeh, *Do Ja'le Bozorg ke Abru va Ezzet-e Afganha ra be Geravgan Gerefta Ast!*, (S.A. Mousavi, Londra: 2019), s. 13-19.

⁶ Mosavi, *The Hazaras of Afghanistan Historical, Cultural, Economic and Political Study*, s. 25.

Afganistan'da ortak kimliğin teessüsünde İslam dininin etkisinin ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Afganistan'ın İslam ile tanışması Hz. Osman döneminde gerçekleşmiş ve daha sonra 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İran'da kurulan Samani devleti tarafından ülkenin bazı bölgeleri işgal edilmiştir. Samani devletinin 10. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasını fırsat bilen Sebük Tegin, Gazne'de Gazneli devletin temellerini atmıştır. Bilindiği gibi Sultan Mesud'un (1030-1041) 1040'ta Selçuklulara yenilmesiyle birlikte Gazneliler zayıflamış ve ortadan kaldırılmıştır.⁷ Gaznelilerden sonra Selçuklular Afgan coğrafyasında egemen bir güç haline gelmiştir.

Bölgeye Gaznelilerin ve Selçukluların egemen olmalarından sonra burada Türk kabilelerinin belirgin hale gelmesine şahit olunmaktadır. Bu tarihlerden itibaren bölgede Türk-İslam devletlerinin kurulması Türk kavimleri ve Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira Türk tarihinin iyi okunması noktasında Afganistan tarihi önemli bir yerde durmaktadır. Selçukluların son hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden (1119-1157) sonra zaman zaman Selçukluları tehdit eden Gurlular ülkeye hakim olmuştur. Gur devleti 12. yüzyılın sonlarına doğru Harezmşah Sultanı Alaeddin Muhammed tarafından ortadan kaldırılmıştır. Celaleddin Harezmşah Sind bölgesine yönelirken bölge 1221'de Moğollar tarafından işgal edilmiştir. Moğollar Afganistan'a ilk vardıklarında dönemin önemli şehri olan Bamyan'ı kuşatmıştır. Ancak Moğollar büyük bir direnişle karşılaşmış ve hatta savaş esnasında Cengiz Han'ın torunu öldürülmüştür.

Afganistan dört yıl kadar Cengiz Han tarafından yönetilmiştir. Bu süre içerisinde bölge büyük yıkım yaşamıştır. Cengiz Han sonrasında Moğolların bakiyeleri tarafından uzun bir süre yönetilen ülkede özellikle Ögedey (1229-1241) döneminde Tahar (Toharistan), Kunduz,

⁷ İlhan Bilgü, "Afganistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, (İSAM, İstanbul: 1988); İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, (Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta: 2003), s. 123-124.

Talekan, Kabil, Gazne ve Zabul (Zabulistan) zapt edilmiştir.⁸ Moğollardan sonra Timur'un torunlarından biri olan Babür (1483-1530) Afganistan bölgesine hakim olmuştur.⁹ Babür devletinin iç huzurunun bozulmasıyla beraber Peştun (Patan) kabilelerinden olan Yusufzaylar ülkenin güney kısımlarındaki Peşaver Vadisi'ne yerleşmeye başlamıştır. 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine Peştunların Dürrani kabilesine mensup Sadozay kolunun reisi olan Muhammed Zaman Han'ın oğlu Ahmet Şah bu durumu fırsat bilip Dürrani kabilesinin reislerini toplayarak ilk Afgan devletini kurmuştur. Ahmet Şah'ın 1772'de ölümü üzerine oğlu Timur Şah (1772-1793)¹⁰ ve 1793'te Timur Şah'ın ölümüyle oğlu Zaman Han tahta geçmiştir. 1800'de ülkede bazı Peştun kabile reislerinin güçlenmesi ve bunun sonucunda bazı nüfuzlu kişilerin öldürülmesinden sonra Zaman Han tahttan indirilerek kardeşi Herat Valisi Mahmut Han tahta geçmiştir.

Bu dönemde Peştunların diğer kabileleri de ülkenin siyasetiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Mahmut Han'ın ölümünden sonra Peştunların Barezay kabilesine mensup Dost Muhammed Han (1834-1863) yönetimi ele geçirerek Sadozayları tasfiye etmiştir.¹¹ Böylece siyasi güç Dürranilerin Sadozay kolundan el değiştirerek Barezayların (Muhammedzay) eline geçmiştir. Dost Muhammed Han'ın 1863'te ölmesi üzerine büyük oğlu Şir Ali (1863-1880) tahta geçmiştir. Şir Ali'den sonra da amcası Abdurrahman Han (1880-1901)¹² Af-

⁸ Neslihan Durak, *Hazaralar*, (Selenge Yayınları, Malatya: 2008), s. 10.

⁹ Bilgü, "Afganistan".

¹⁰ Bilgü, "Afganistan".

¹¹ Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, (Huzur Yayınevi, Malatya: 2011), s. 31-34.

¹² Abdurrahman Han ülkede yaşayan ve Peştun olmayan etnik gruplara karşı sert bir tavır sergilemiştir. 1891-1893 arasında Hazaraların toprakları göçebe Peştun kabilelerine verilmiştir. Hazaraların yüzde 62'si ya öldürülmüş ya da yerlerinden edilmiştir. Hazaraların kafataslarından kelle minareler yapılmıştır. Bir asırdan daha fazla geçmesine rağmen Hazara ve göçebe Peştun kabileleri arasındaki toprak meselesi çözülmüş değildir. Hatta Karzai ve Eşref Gani dönemlerinde Hazara ve göçebe Peştun aşiretleri arasında çatışma meydana gelmiştir. Şimdi ise göçebe Peştun aşiretlerine mensup çok sayıda Taliban milisi mevcuttur. Ülkede yaşanan son gelişmeler Hazaraların aleyhinde olmaktadır. Eğer Taliban bu krizi iyi yönetmezse Afganistan yeniden bir türbülans tehlikesiyle karşı karşıya gelecektir.

ganistan tahtına geçmiştir.¹³ Abdurrahman Han, Afganistan'da siyasi otoriteyi sağlamak amacıyla bir taraftan göçebe Peştun kabilelerini silahlandırarak onları ülkede yaşayan diğer etnik grupların zayıflatılması için kullanmış diğer taraftan İngilizlerin desteğini alarak siyasi meşruiyetini kazanmaya çalışmıştır. Abdurrahman Han dönemi her ne kadar ülkede "birliğin sağlanması"¹⁴ olarak algılsa da aslında siyasi istikrarsızlığın, kaosun ve etnik gruplar arasındaki güvensizliğin hakim olduğu bir dönem olmuş ve onun yürüttüğü yanlış politikaların sarsıntıları günümüze kadar sürmüştür. Abdurrahman Han'ın izlediği iç ve dış politikalar ülkeyi bir çıkmaza sürüklemiştir. Abdurrahman Han, Peştun olmayan etnik grupları tamamen Afganistan sahnesinden silmek için çaba sarf etmiştir.¹⁵ Afganistan bir asırdan daha fazla bir süredir Abdurrahman Han'ın yanlışlarının bedellerini ödemeye devam etmektedir. Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra oğlu Habibullah Han (1901-1919) emir ilan edilmiştir.¹⁶

19 Şubat 1919'da Habibullah Han'ın ölümü üzerine oğlu Emanullah Han (1919-1922) Afgan tahtına geçmiştir. Bu dönemde Afganistan'ın bağımsızlığını tanımayan İngilizlerle Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı patlak vermiştir. Bu savaşta başarı elde edemeyen İngilizler 8 Ağustos 1919'da Afganistan'ın bağımsızlığını kabul ederek Ravalpindi Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁷

Afganistan'ın modernleşmesi sürecinde Emanullah Han'ın önemli rolü olmuştur. Gezdiği birçok ülkede antlaşmalar imzalayan Emanullah Han 1 Mart 1921'de Türkiye ile de uzman öğretmen ve subay gönderme konusunda antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya ek olarak "Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dostluk ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi" adıyla başka bir antlaşma daha imzalanmıştır. Emanullah Han getirdiği ye-

¹³ Bilgü, "Afganistan".

¹⁴ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, s. 95.

¹⁵ Mohammad Nabi Mottaqi, "Revabet-i Kuçi-ha ve Hazara-ha", *Siraj Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, (1376), s. 45.

¹⁶ Bilgü, "Afganistan".

¹⁷ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, s. 203.

nilik ve reformların dindar Peştun kesimin tepkisini çekmesi sonucunda 1929'da İtalya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁸

Emanullah Han'dan sonra kardeşi Nadir Şah, Peşaver üzerinden Afganistan'a girerek kısa bir zaman içinde Kabil'de yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Nadir Şah, Emanullah Han'ın aksine halkın benimsemediği reformları kaldırarak ulemanın düşünceleri doğrultusunda yeni bir idare sistemi kurmuştur. Ancak Nadir Şah diğer etnik gruplara karşı acımasız bir tutum benimsemiştir. Bunun sonucunda Nadir Şah Kasım 1933'te bir tören sırasında lise öğrencisi Abdülhalik Hazara tarafından öldürülmüştür.¹⁹

Nadir Şah'tan sonra oğlu Zahir Şah Afganistan tahtına geçmiştir.²⁰ Dönemin süper gücü Sovyetler Birliği'nin nüfuzunun ülke içerisinde gittikçe etkin konuma gelmesi üzerine Zahir Şah dönemin başbakanı Davut Han'ı tedbiren görevden almıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Davut Han'ı desteklemesi üzerine General Abdülkadir komutasında solcu subaylardan oluşan bir grup ile Nur Muhammed Taraki'nin liderliğinde sivil Marksistlerden oluşan diğer bir grup tarafından 1973'te Zahir Şah kansız bir darbeyle devrilmiştir.²¹ Davut Han kontrolü ele geçirdikten sonra kendisine yardım eden sivil Marksistlerin liderleri Muhammed Taraki ve Babrak Karmal'ı hapse atmıştır. Bu durum üzerine ordudaki Marksist subayların giriştiği bir darbeyle Davut Han ve ailesi başbakanlık sarayında öldürülmüştür. Muhammed Taraki, Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak Nisan 1978'de Afganistan'ın başbakanı olmuştur. Taraki'nin izlediği iç ve dış politika yakın çalışma arkadaşlarının ve özellikle Hafızullah Emin'in muhalefetine sebep olmuştur. Hafızullah Emin, Sovyetler Birliği'nin isteğinin dışına çıkarak Eylül 1979'da Taraki'yi öldürtmüş ve başbakan olmuştur. Bu iktidar

¹⁸ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, (Kitabevi Yayınları, İstanbul: 1997), s. 197.

¹⁹ Abdullah Mohammadi, "Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 5, (2014), s. 1602.

²⁰ Bilgü, "Afganistan".

²¹ Bilgü, "Afganistan".

fazla sürmemiş, Sovyetler Birliği Afganistan'a askeri bir müdahalede bulunarak Hafızullah Emin'i infaz etmiş ve Babrak Karmal'ı başa geçirmiştir.²² Babrak Karmal (1979-1986) Afganistan'da sosyalist bir devrim yapmayı amaçlamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin ülkeyi işgal etmesi halkın çeşitli kesimlerinde rahatsızlığa sebep olmuştur. Kısa bir zamanda ülkenin çeşitli bölgelerinde direniş grupları/mücahit gruplar, Sovyetler Birliği'ne karşı örgütlenerek savaşmaya başlamıştır.²³

Babrak Karmal'dan sonra Dr. Necibullah (1986-1992) Afganistan'ın cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönemde ekonomik krizle karşı karşıya gelen Sovyetler Birliği için Afganistan meselesi bir yük haline gelmiştir. Direniş ve iç sorunlarıyla baş edemeyen Sovyetler Birliği 1989'da askerlerini Afganistan'dan geri çekmiştir. Böylece Dr. Necibullah en büyük destekçisi olan Sovyetler Birliği'nin yardımlarından mahrum kalmıştır. Hükümetin her geçen gün gücünü kaybetmesi ve devlet kurumlarının aldığı hasar neticesinde Dr. Necibullah tek taraflı olarak direniş güçleriyle ateşkes ilan etmiştir. Direniş güçlerinin ülkenin önemli vilayetleri ile Kabil yakınlarında bulunan ve ülkenin en önemli havalimanı olan Bagram Havalimanı'nı ele geçirmelerinden sonra Dr. Necibullah istifa ederek Kabil'deki Birleşmiş Milletler'in (BM) ofisine sığınmıştır. Ekim 1996'da Kabil'in Taliban tarafından düşürülmesinden sonra ise Dr. Necibullah ve kardeşi Taliban tarafından idam edilmiştir.²⁴

Dr. Necibullah hükümeti düşürülmeden önce bazı mücahit grupların liderleri Pakistan'daki Peşaver kentinde bir araya gelerek Afganistan'da kurulması planlanan sistemle ilgili bazı anlaşmalar yapmıştır. Mücahit gruplar arasındaki anlaşmaya göre ülkenin yönetim şekli olan Afganistan Cumhuriyeti, Afganistan İslam devleti şeklinde değiştirilmiştir. Mücahit gruplar arasındaki anlaşmaya göre Afganistan

²² Bilgü, "Afganistan".

²³ Artemy M. Kalinovsky, *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan*, Harvard University Press, Cambridge: 2011), s. 97-98.

²⁴ Bilgü, "Afganistan".

İslam devletinin ilk cumhurbaşkanlığına iki ay süreyle Sibgatullah Müceddidi seçilmiştir. Müceddidi'den sonra dört ay süreyle Burhaneddin Rabbani bu göreve getirilmiştir. Bu dönemde bazı mücahit gruplar ülkede oluşan siyasi boşluğu kendi lehlerine kullanmaya başlamıştır. Bu gruplar Kabil'de savaş suçu sayılabilecek cinayetlere girişmiştir. Örneğin 1992'de Kabil'in batısında yer alan Afşar Mahallesi'nde mücahit gruplar tarafından yaklaşık 1.000 sivil öldürülmüştür.²⁵ Bu katliam dünya basınında geniş yer bulmasına rağmen cinayetin failleri cezalandırılmamıştır.

Mücahit gruplar birbiriyle savaşırken Kandahar'da Taliban hareketi (1994-2001) ortaya çıkmıştır. Taliban kısa bir zaman içerisinde yaklaşık olarak ülkenin yüzde 90'lık bölümünü ele geçirdikten sonra mücahit gruplar, Birleşik Cephe (Kuzey İttifakı) adıyla Taliban'a karşı birleşmiştir. 2001'de Birleşik Cephe, Taliban'ın desteklediği El-Kaide'yi 11 Eylül saldırılarından sorumlu tutan ABD'nin yardımıyla Taliban rejimine son vermiştir. Kısa sürede elde edilen zafer sonrasında mücahit gruplar, BM'nin yardımıyla Bonn'da bir araya gelerek "Afganistan İslam Cumhuriyeti" sistemine onay vermişlerdir. Bu sistemin ilk cumhurbaşkanı olarak Hamid Karzai seçilmiştir. 2001'den 2021'e kadar ABD başta olmak üzere çeşitli ülkeler Afganistan'ın yeniden inşası ve imarı için yardım etmiştir. Ancak yolsuzluklara bulaşmış devlet adamları bu fırsatı değerlendirememiştir. 15 Ağustos 2021'de Taliban hareketi Kabil'i ele geçirdikten sonra İslam cumhuriyeti rejimine son vererek İslam emirliği rejimini kurmuştur.

Sonuç itibarıyla Peştun kabileleri ülkede siyasi anlamda üstünlük kazandıktan sonra bölgenin tarihi ismi Horasan'ı değiştirerek sadece siyasi açıdan değil bölgenin kültürel mirasını da değiştirmeye ve tahrif etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda ülkede yaşayan diğer etnik grupların tarihlerini, kültürel değerlerini ve hatta siyasi varlıklarını inkar etme

²⁵ Steve Coll, "Afghanistan's Fate: Healing or Disintegration?", *Washington Post*, 3 Mayıs 1992.

yoluna gitmiştir.²⁶ Ancak bu mesele olduğu gibi dışarıya yansıyamamıştır. Afganistan'da yıllardan beri siyasi kaosun hakim olmasının sebeplerinin iyi analiz edilebilmesi için ülkenin geçmiş tarihinin iyi irdelenmesi elzemdir.

AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL YAPISI

Afganistan toplumunun sosyokültürel hayatında din unsurunun önemli bir yeri vardır. Afganistan'da halkı ırk, din ve mezhep itibariyle üç önemli kategoriye ayırmak mümkündür. Yüzde 98'i Müslüman olan halkın yaklaşık yüzde 70'i Ehlisünnet, yüzde 25'ten fazlası Caferi ve yüzde 2'si İsmaili mezhebine bağlıdır. İslamiyet haricinde Yahudi, Hristiyan ve Hindu dinlerine bağlı olanlar da vardır.²⁷ Afganistan toplumu geleneksel bir yapıya sahip olduğundan dini önderlerin verdiği hükümler devletin koymuş olduğu kanunlardan daha fazla değer görmektedir. Ülkenin tarihinde de bunlara rastlamak mümkündür. Geçmiş hükümetlerin yapmış oldukları Batı tarzı reformlara dini liderlerin önderliğinde karşı çıkmış hatta rejimler ve yönetim şekilleri değiştirilmiştir.²⁸ Ülkenin genel yapısına bakıldığında geleneksel düzende dinin egemen olduğu, siyasi meşruiyetin dine dayandığı, aristokrat sınıfın etkin olduğu ve feodal ekonomik yapıya sahip bir toplumsal doku akla gelmektedir.

Geleneksel düzende savaşlar, toplum içi gerginlikler ve çatışmalar daha çok dini temellidir. Bazen dini temelli olmayan toplumsal çatışmalar ve gerginliklerde bile dini bir renk verilmeye çalışılmaktadır.²⁹ Böyle bir toplumda bireyler toplumsal normları tartışma konusu yapmamakta ve bu normların doğruluğundan şüphe etmemektedir. Bir anlamda bireylerin davranışları gelenekler tarafından

²⁶ Yazdani, *Pejubesh Dar Tarib-i Hazaraba*, s. 88.

²⁷ Peter Marsden, *Taliban: War, Realigion and the New Order in Afghanistan*, (Palgrave Macmillan, Tahran: 1996), s. 11; Alireza Aliabadi, *Afganistan*, (Tahran: 1996), s. 29.

²⁸ Abdullah Mohammadi, "Üniversite Öğrencilerinin Din Anlayışı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2010), s. 46.

²⁹ Recep Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, (Gaye Kitabevi, İstanbul: 2004), s. 32-33.

düzenlenmektedir. Bu da “bireysel ve toplumsal kimlik arasında önemli ölçüde fark bulunmadığına” işaret etmektedir.³⁰ Dolayısıyla bu tür toplumlarda sorunlar geleneklerle çözülmeye çalışılmaktadır.³¹ Geleneksel düzenin 18. yüzyılda ortaya çıkan ulus devletlerle birlikte sarsılmaya başladığı görülmüştür. Fransız Devrimi ile birlikte geleneksel düzenin temelleri sarsılmaya başlamış ve laikleşme süreciyle beraber geleneksel düzen tamamen tasfiye sürecine girmiştir.³² Ancak Afganistan’da modern devlet yapılarıyla tanışılmış olsa bile halen toplumsal sorunlar ve gerginlikler geleneklere göre çözülmeye çalışılmaktadır. Örneğin ülkenin sorunlarını çözmek amacıyla bütün kabile reisleri ve toplumun önde gelenleri Büyük Mecliste (Loy-e Cirga) toplanmaktadır.

Geleneksel toplumların spesifik özelliklerinden birisi sosyal kurumların din eksenli olmasıdır.³³ Bundan dolayıdır ki geleneksel veya geleneksel izleri büyük ölçüde taşıyan toplumlarda aydınlar tarafından dine yönelik eleştiriler daha fazla olmuştur.³⁴

Geleneksel düzeni benimseyen toplumlarda genellikle otoriter liderlik ön plana çıkmaktadır. Böyle bir sistemde kanunlardan çok geleneklerin tayin ettiği liderlere itaat edilmektedir. Böylece tayin edilen liderlerin verdikleri emirlerin meşruluğunun ölçüsü geleneklere aykırı olmamasıdır.³⁵ Bu bağlamda özellikle Afganistan’ın güney bölgesinde yaşayan Peştun kabile reislerinin bir anlamda kabilenin geleneklerini koruma görevi vardır. Bazen de İslam dininin hükümlerine aykırı olsa bile kabilenin gelenekleri/töresi daha ağır basmak-

³⁰ Erhan Atiker, *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*, (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1995), s. 62.

³¹ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, (Savaş Yayınları, İstanbul: 1974), s. 173.

³² Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, s. 32.

³³ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji (Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler)*, (Çamlıca Yayınları, İstanbul: 2001), s. 311.

³⁴ Bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, (Ötüken Yayınları, İstanbul: 2004), s. 36; Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, (Ötüken Yayınları, İstanbul: 2003), s. 9-57.

³⁵ Arslantürk ve Amman, *Sosyoloji (Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler)*, s. 177.

Kitapta 21. yüzyılda iz bırakmış Afganistan meselesi farklı ülkelerden akademisyenler ve gazetecilerin perspektiflerinden ele alınmaktadır. 2021’de ABD ve NATO Afganistan’dan çekilirken Taliban’ın ülkedeki kontrolü ele geçirmesinin ardından uluslararası toplumun özellikle Suriye benzeri bir muhtemel göç dalgası tehdidi nedeniyle odaklandığı Afganistan krizi arka planıyla birlikte farklı yönleriyle mercek altına alınmaktadır.

Kitapta öncelikle Afgan siyasi ve sosyal yapısı, Sovyet işgali ve Taliban’ın birinci dönemi incelenmektedir. Ardından 11 Eylül saldırıları ile birlikte ABD’nin Afganistan’a müdahalesi, NATO’nun operasyon komutasını devralması ve ülkede değişen dengelere odaklanılmaktadır. Kitapta ayrıca ABD’nin çekilmesinden sonra bölgesel dinamiklerde yaşanan değişimle birlikte Türkiye, Rusya, İran, Pakistan ve Körfez ülkeleri gibi aktörlerin Afganistan politikaları detaylı analiz edilmektedir.

